

Značky na keramike, otázky distribúcie

Alica Virdzeková (učo: 210734)

Všeobecný úvod

Značky na keramike sa objavujú na našom území v období stredoveku objavujú postupne, a to už v období avarsko-slovanskom, čiže približne od konca 8.stor. až začiatkom 9.stor. Pripisujú sa Slovanom, pretože sa objavujú na keramike podunajského typu, a to hlavne na zásobnicových nádobách, a naopak ich nenachádzame na keramike potisského typu z východného Slovenska ani žltej keramike, pripisovanej Avarom. Predpokladá sa, že sa sem rozšírili z južného Ruska, cez Bulharsko, až do Podunajskej kotliny, kde sa najskôr rozšírili na území Slovenska, pričom najväčšiu koncentráciu dokladajú archeologické nálezy medzi riekami Váh a Hron.¹ Odtiaľ sa postupne dostali na Moravu (Břeclav – Pohansko a Mikulčice) a Dolného Rakúska, a od 2.pol.9.stor. sú doložené aj na území Čiech, konkrétne v oblasti Vlastislavy a Litoměřicka.

Nedá sa však povedať, že značky na nádobách by boli neznámou záležitosťou. Typické sú pre antiku, v Grécku to boli podpisy hrnčiarov alebo maliarov, ktoré nádoby vytvorili, v Ríme potom kolky označujúce dielne. Objavujú sa i na neskorootantských nádobách vo východoalpskej oblasti zo 6. a 7.stor.

Podiel keramiky so značkami sa postupne zvyšoval. Na Slovensku najskôr zastávali iba 3 % keramickej produkcie a na začiatku 9.stor. 9%. V období Veľkej Moravy sa ich zastúpenie ešte zvýšilo a až do 11.stor. značkovaná keramika zaberala minimálne štvrtinu celkovej produkcie. Na Morave v tomto období bola zastúpená iba cca 11%, ale situácia v Čechách bola zrovnateľná so situáciou na Slovensku.²

Zánik značiek podmienil rozvoj technológie výroby a to používanie rýchlootáčacieho nožného hrnčiarskeho kruhu, ktorým boli postupne nahradené hrnčiarske podložky, slúžiace na obtáčanie. Ústup začal postupne od 13.stor, a posledných niekoľko značiek nachádzame v 2.pol.15.stor.

¹ Varadzin, L. 2005: Značky na dňoch keramickej nádob ve středověku. s.169

² Varadzin, L. 2005: Značky na dňoch keramickej nádob ve středověku. s. 169

Druhy značiek

Značky na nádobách sa dajú rozdeliť na dve základné skupiny a to značky od podložiek, ktoré sa vytvorili počas výroby nádoby a značky, ktoré výrobca umiestnil až po vytvorení nádoby. Tie následne podľa spôsobu prevedenia môžu byť rozdelené na reliéfne a ryté.

Značky od podložiek mohli vzniknúť niekoľkými spôsobmi. Jednak od osy podložky, ktorá zaistovala otáčanie, prípadne od samotnej podložky, ktorá mala v mieste prekrytia osy určitý výrez, do ktorého bola zasadená osa na otáčanie alebo bol znak na podložke umiestnený zámerne. Značka teda vznikala ako negatívny či pozitívny odtlačok podložky. O ten sa môže jednať pri nálezoch z Sekanky, kde boli nájdené nádoby s 36 identickými značkami.

Vzhľadom na archeologické nálezy, ktoré poukazujú na to, že žiaden hrnčiar nevyrábal výlučne značenú alebo výlučne neznačenú keramiku, je nutné sa zamyslieť nad týmto javom. Znamená to buď používanie dvoch rôznych podložiek v dielni, ale výmenu „nadstavcov“ na ose. Prekrývacia podložka je doložená zrejme z Bojníc, Michle a Prahy, ale zaručene z Poľska.

Naopak zámerne značky boli vyryté hrnčiarom až dodatočne, a to použitím hrnčiarskeho noža, alebo iných nástrojov dennej potreby, ktorý nie je možné jednoznačne preukázať na základe nálezov. Taktiež mohlo ísť len o odtlačok prstu výrobcu. Na reliéfne značky sa zrejme používalo drevené razítko - kolok, čo je možné vyvodiť z gréckych analógií.³

Značky sa pôvodne objavovali iba na dnách nádoby, takže sa predpokladá, že značky od podložiek sú staršie, a postupne boli nahradené značkami vytváranými zámerne, ktoré sa najskôr vyskytujú súběžne, až nakoniec značky od výroby celkom nahradili. Ďalej sa objavujú aj značky na okraji, na výduti, na uškách, ale aj pokličkách, čo svedčí o fakte, že museli vzniknúť až po vytvorení nádoby zámerne, a nie ako následok výroby.⁴ Taktiež sa našlo niekoľko nádob vytváraných v ruke, ktoré však značky majú – napr. z lokality Roztoky.

³ Nekuda, V. – Reichertová, K. 1968: Středověká keramika v Čechách a na Moravě. s.93

⁴ Nekuda, V. – Reichertová, K. 1968: Středověká keramika v Čechách a na Moravě. s.82

Funkcia značiek

O funkcii značiek na keramike vzniklo už množstvo teórií. Žiadna z nich však nie je stopercentná a najväčším problémom je fakt, že časť keramiky, ktorá preukázateľne pochádza z jednej dielne, je značkovaná a časť nie je. Archeologicky je tento jav podložený napr. nálezom hrnčiarskej pece zo Mstěnic, v ktorej sa našlo 15 nádob, ale z toho iba 8 malo značku.⁵ Podobná situácia sa preukázala aj na lokalite Kostelec nad Orlicí.

Podľa J.E. Vocela a K. Tyszkiewitcha boli značky náboženské symboly, pričom v niektorých prípadoch o ne naozaj zrejme šlo – napr. na lokalite Mohelnice sa našli nádoby so symbolom kríža. V tomto prípade však šlo o keramiku odovzdávanú ako daň olomouckému biskupovi.⁶ Ďalšiu teóriu zastávajú A.Kotlarewský, a po ňom Kostrzewský ktorí tvrdia, že ide o výrobné značky hrnčiarov, prípadne hrnčiarskych dielní.⁷ Táto by pomerne sedela na územie Poľska, kde sa vyskytuje veľké množstvo úplne totožných značiek, pre naše územie sa však použiť nedá, pretože u nás bolo nájdených iba niekoľko totožných značiek, a navyše proti tejto teórii svedčí aj objav domu hrnčiara z Biskupiny, v ktorom sa našlo niekoľko kolkovaných nádob, každá však mala inú značku.

Túto skutočnosť by mohla vysvetľovať teória L. Góbolowny, že viac hrnčiarov mohlo vypaľovať spoločne v jednej peci a značky slúžili k rozlíšeniu od seba, čo však nie je veľmi pravdepodobné.

K. Černohorský to vysvetľuje tým, že značky si „objednali“ odberatelia, preto je väčšina značiek jedinečných. Mohlo sa teda jednať o funkciu dekoračnú, magickú, symbolickú, náboženskú, prípadne mali význam rodový či vlastnícky, čo nasvedčujú značky v podobe erbov či štítov.⁸ Prípadne sa viazať ku konkrétnemu mestu, napr. v Moravských Budějoviciach sa našla značka v tvare štítu s 2 ostrvami, čo bol znak pánov z Lichtenštajnska.⁹ V Rakúsku boli pripisované kolky taktiež k určitým mestám, neskôr sa kolkovala iba tuhovaná keramika, na základe dokumentu z r.1431, ktorý mal byť zárukou

⁵ Varadzin, L. 2005: Značky na dneh keramických nádob ve středověku. s.174

⁶ Varadzin, L. 2005: Značky na dneh keramických nádob ve středověku. s.178

⁷ Nekuda, V. – Reichertová, K. 1968: Středověká keramika v Čechách a na Moravě. s.82

⁸ Nekuda, V. 1965: K otázce značek na středověké keramice na Moravě. s.112

⁹ Pozn: Ostrva - obecná heraldická figura, ktorá tvorí sukovitý kmeň s pahýľmi po osekaných vetvičkách. Ten slúžil ako jednoduchá forma rebríku pri zliezaní nepriateľských hradieb. Je symbolom pravdy. Zdroj: www.e-stredovek.cz

kvality.¹⁰ Taktiež je z písomných prameňov doložené, že viedenský hrnčiari kupovali z Moravy a Čiech grafit.¹¹

Podľa Z. Szafránskej boli nádoby so značkami určené pre feudálneho pána a tie bez značiek, pre obyčajný ľud. Mohlo by to znamenať i závislosť hrnčiarov od feudálneho systému a ísť o povinnú odvádzanú „časť“ výroby, o čom svedčí i písomný doklad z 11.stor (Regesta Bohemia et Moraviae I., 1057).¹² Proti tomu stojí fakt, že keramika so značkami bola nájdená i na dedinách i v panských sídlach. Toto však vysvetľuje M.Zápotocký tým, že hrnčiar ich spravil viac, a zvyšné normálne predal ostatným odberateľom.

Značky mohli označovať aj obsah nádoby. Nájdená číslica 5 a pod. Dokladajú to aj písomné pramene - cechovný statut hrnčiarov zo Znojma zo 16.stor o predpísanej veľkosti nádob, ktorý vychádzal už z predchádzajúcich výrobných tradícií.¹³

Jedna z menej reálnych teórií predpokladá, že sa mohlo jednať o keramiku určenú na vývoz. A.Buko zastáva teóriu, že nešlo o značkovanie nádob, ale hrnčiarskej podložky, pričom malo magickú funkciu slúžiacu ako ochrana výrobného procesu.

Čo sa týka motívov na značkách, časom sa niektoré značky vyvíjali a boli komplikovanejšie, čo mohlo nastať prechodom z generácie na generáciu, prípadne na iného majiteľa a pod. Najviac rozšírenou značkou bol kruh rozdelený krížom, prípadne iným znakom, alebo obdĺžnik či štvorec, taktiež členený. Okrem toho sa vyskytoval aj už vyššie zmieňovaný tvar štítu, alebo rôzne samostatné obrazce, hlavne svastika, hviezda a pod. Zaujímavé sú i analógie s mincami.¹⁴

Distribúcia keramiky

Otázka distribúcie keramiky je pomerne zložitá a ťažko sa archeologicky preukazuje. Dá sa určiť na základe 3 faktorov. Prvým a asi najviac jednoznačným sú práve značky na keramike, obvykle teda na dnách. Druhým je hmota, z ktorej sú nádoby vytvorené, ale pri jej určovaní je potrebný podrobnejší rozbor. Tretím je celkové prevedenie nádoby, povšimnúť si základné charakteristické znaky, ktoré sú typické pre jedného výrobcu. Problematické pri

¹⁰Habovštiak, A. 1959: K otázke tzv.kolkovanej keramiky na Slovensku. s.465

¹¹Nekuda, V. – Reichertová, K. 1968: Středověká keramika v Čechách a na Moravě. s.94

¹²Nekuda, V. – Reichertová, K. 1968: Středověká keramika v Čechách a na Moravě. s.85

¹³Nekuda, V. – Reichertová, K. 1968: Středověká keramika v Čechách a na Moravě. s.97

¹⁴Nekuda, V. 1965: K otázce značek na středověké keramice na Moravě. s.110

všetkých troch variantoch je, že je síce možné určiť, že niektoré nádoby vyrobil jeden a ten istý výrobca, je však veľmi komplikované určiť odkiaľ nádoby pochádzajú.

V stredných Čechách preukázal J. Sláma v roku 1970 distribúciu keramiky na základe značiek. Z celkových 530 ks nádob malo 144 značku a z toho 23 identických. Reprezentujú 6 samostatných dielní, pričom ich predpokladaná poloha je okolie Prahy. Keramika vyrábaná v okolí Prahy sa dá doložiť i na základe okrajov, hmoty aj technológie výroby a distribúcia je preukázaná i vo vzdialenejších lokalitách. Bola nájdená napr. v hradišti v Libici (55 km), v hradišti v Kozároviciach (60 km), v Bíline (70 km). Tieto keramické vzorky spadajú do 2. pol. 10. stor. až pol. 11. stor.¹⁵

Vo väčšine prípadov sa hrnčiarska výroba viaže k distribúcie k blízkeho mestu alebo dedine, napr. Česká Lípa, Kostelec nad Orlicí, Staré Město u Uherského Hradiště, prípadne je umiestnené priamo v meste (Staré Mýto).¹⁶ Ďalším dokladom je hradisko u Starej Boleslavi – určené podľa keramickej hmoty, na tej lokalite sa našlo 1285 zlomkov dna, ktoré boli na základe mineralogického rozboru rozdelené na 8 skupín, pričom prvá tzv. Boleslavská pochádza z domácej dielne a lokalizácia ostatných sa predpokladá - Praha, Budečské a Libušínske hradisko, ostatné sa nepodarilo zaručene určiť.¹⁷

Počet kusov keramiky sa úmerne znižuje s narastajúcou vzdialenosťou obchodných miest. Na základe niektorých skúmaných lokalít sa dá určiť priemerná vzdialenosť obchodovania. Napr. Mohelnice a 4 km vzdialené Žadlochovice, ktoré spolu tvorili asi 1 výrobný areál zrejme obchodovali s Litovlí (cca 12 km) a Olomoucom (30 km). Jedna z prvých dielní, fungujúca na JZ Slovensku už od 9. stor. bola Nitra – Lupče. Nálezy z pohrebísk nasvedčujú o obchode obvykle do 30 km, niekedy však až 60 km (Ipeľský Sokolec a Skalka nad Váhom).¹⁸

Zvláštnym prípadom bola tuhová keramika, ktorá bola viazaná na ložiská grafitu. V 11. až 13. stor. bola veľmi obľúbená, takže sa rozvážala aj na väčšie vzdialenosti. Zlomky nádob, pochádzajúce zo Strakonicka, boli nájdené vo Vyšehrade, vzdialenom cca 100 km.

Ďalšou významnou otázkou je spôsob, akým distribúcia prebiehala. Nedá sa totiž predpokladať, že výrobca by jednotlivé miesta navštevoval sám, takže šlo pravdepodobne

¹⁵ Varadzin, L. 2010: Hrnčířská výroba ve východní části střední Evropy. s.49 - 50

¹⁶ Varadzin, L. 2010: Hrnčířská výroba ve východní části střední Evropy. s.40

¹⁷ Varadzin, L. 2010: Hrnčířská výroba ve východní části střední Evropy. s.48

¹⁸ Varadzin, L. 2010: Hrnčířská výroba ve východní části střední Evropy. s.33

o redistribúciu alebo tržnú zmenu. Priebeh trhov a postavenie hrnčiarov sa popisuje aj v niekoľkých historických prameňoch. Významná je zmluva z r. 1541, ktorou si hrnčiari z Prahy zjednali dovoz od hrnčiarov v Berouna. „*Ide o dovoz hlinených nádob, ktoré sa majú predávať len hrnčiarom pražským a nie priekupníkom, veľký hrniec za 6 denárov, malý hrniec po 3, kopa hrncov prostrednej veľkosti za 15 grošov... V tejto zmluve bolo tiež ustanovené, aby berounskí mistri vozili do Prahy dielo polievané na dva jarmarky, na sv. Václava a o Svätosti, a to vždy po dvoch vozoch. Berounskí hrčiari si ďalej vymienili, aby v trhové dni hrnčiari odinakiaľ do Prahy nevozili svoje dielo.*“¹⁹ Účasť na trhu bola viazaná poplatkom, v roku 1486 v Chrudimi sa platilo za každý voz hrncov z Ledče alebo Loštíc 4 peniaze, v Štenberku v roku 1531 za predaj hrncov 3 haliere alebo vo Vizoviciak v roku 1585 museli pri vstupe na trh odovzdať dva hrnce do zámockej kuchyne.²⁰

Záver

Problematika značiek na keramických nádobách je pomerne komplikovaná. Existuje dosť rôznych teórií o ich funkcii a význame, žiadna sa však nedá aplikovať na všetky nálezové skutočnosti. Na rozdiel od napr. Rakúska či Poľska, kde sa našlo veľké množstvo totožných značiek na dnách nádob, na našom území sa jedná iba o malé počty identických motívov, a mnohokrát ide o úplne jedinečnú značku. Situáciu zhoršuje aj skutočnosť, že sa na základe archeologických nálezov dokázalo, že jeden výrobca produkoval jednak keramiku so značkami, jednak bez značiek, rovnako i keramiku s viacerými rozličnými značkami. Do úvahy by sa mala brať i možnosť, že funkcia značiek sa v priebehu stredoveku menila.

Značky na nádobách sú jedným z najlepších ukazovateľov distribúcie keramiky, i keď ako už bolo spomenuté, nie tak jednoznačných ako je tomu v iných štátoch (Poľsko, Rakúsko). Možnosti a spôsoby distribúcie sa taktiež skúmajú veľmi ťažko. Niečo sa dá síce usúdiť z písomných prameňov, mnohé však nie je zaznamenané.

Táto téma je veľmi zložitá na prieskum, a ťažko sa archeologicky podkladá. Treba brať do úvahy aj teritoriálny dosah, prihliadnuť na súvislosti na jednotlivých lokalitách, zrovnať obrovské množstvo keramického materiálu a pod. Určite si zasluhuje podrobnejší, systematický výskum.

¹⁹ Nekuda, V. – Reichertová, K. 1968: Středověká keramika v Čechách a na Moravě. s. 23

²⁰ Nekuda, V. – Reichertová, K. 1968: Středověká keramika v Čechách a na Moravě. s. 24

Literatúra

1. Habovštiak, A. 1959: K otázke tzv.kolkovanej keramiky na Slovensku. In: Slovenská archeológiaVII-2.
2. Nekuda, V. 1965: K otázce značek na středověké keramice na Moravě, Časopis Moravského musea 50, 109–142.
3. Nekuda, V. – Reichertová, K. 1968: Středověká keramika v Čechách a na Moravě. Praha.
4. Varadzin, L. 2005: Značky na dnech keramických nádob ve středověku. In: Studia mediaevalia Pragensia 5, Praha, 165–199.
5. Varadzin, L.2007: Značky na dnech keramických nádob ze Staré Boleslavi. Archeologické rozhledy 59, 53–79.
6. Varadzin, L. 2010: Hrnčířská výroba ve východní části střední Evropy 6.–13. století v archeologických pramenech, AR LXII–2010, s.17-71